

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ І ПИСЕМНІСТЬ У КИПЧАКІВ

Стаття присвячена дослідженню грамотності й історичної пам'яті в кипчаків. Історична пам'ять існувала в кипчаків у формі епічних пісень-дастанів. Деякі з них збереглися в адаптованій формі в арабських і турецьких хроніках та в слов'янських літописах. В Іпатіївському літописі збереглося кипчацьке шеджере Шаруканідів (генеалогія). Для письма кипчаки використовували писемність своїх сусідів (арабицю, кирилицю та грецьке письмо). Кипчацькі аристократи володіли азами грамотності. У кипчаків не було тільки власної системи писемності.

Ключові слова: кипчаки, історична пам'ять, писемність, грамотність, шеджере, дастан.

Одним з досі маловивчених питань історії кипчаків є історія писемності. На відміну від давньотюркської й уйгурської мов кипчаки не мали багатой літератури власною мовою. Наше дослідження покликане проаналізувати причини слабкої вивченості пам'яток писемності кипчаків. Необхідно з'ясувати, яку систему письма вони використовували для записів. Також варто знайти сліди кипчацького епосу в писемних пам'ятках різних країн. Важливим є питання історичної пам'яті. Потрібно дослідити, у якій формі вона існувала в кипчаків.

Стосовно писемності, то в мемуарах Жана де Жуанвіля є вказівка на те, що до могили померлого знатного кипчака клали лист. Абу Дулаф, зокрема, зафіксував писемність у кімаків. Проте в західноєвразійських степах досі не виявлено рунічних надписів, які можна було б приписати кипчакам. Відповісти на питання щодо причин відсутності рунічних надписів у кипчаків дають можливість дані компаративного аналізу. Маємо зауважити, що в аланів не існувало власної системи писемності й вони використовували грецьку систему письма. Навіть Зеленчуцький надпис був зроблений грецькими літерами [17; 18; 12, с.118; 9, с.377–379; 10, с.137–139].

Оскільки кімаки були продовжувачами давньотюркської державної традиції, то вони мали успадкувати й традиції писемності. Абу Дулаф указував, що кімаки писали тростинами, а це значить, що вони вже не використовували для письма камені. Ось чому в степах не було знайдено текстів кімаків. Можливо, використовуючи для письма якийсь інший матеріал, зокрема пергамент, кочівники все ж мали брати приклад із сусідів і не знаходитись осторонь від прогресу [18].

Пам'ятки інших тюркських кочових народів зафіксовані здебільшого формами писемності їхніх сусідів. Булгари на Середній Волзі користувались арабською писемністю, яку пристосували до болгарської мови. На території Дунайської Болгарії збереглися двомовні болгарсько (тюркською рунікою)-грецькі надписи [31]. На питання, чому до нас не дійшли кімацькі тексти, відповідь можна знайти в історії інших тюркських держав. Від мови волзьких болгар домонгольського періоду збереглися тільки дані епіграфіки, записані арабографічним письмом на каменях, і поема Кул Галі "Кисса-і Йусуф". У той самий час Абу Хамід ал-Гарнаті, який особисто відвідав Волзьку Болгарію, указував на те, що булгари були освіченими людьми, і навіть посилався на "Історію болгар" болгарського хроніста [11; 4].

З усього обширу кореспонденції Улусу Джучі до нас дійшли тільки ярлики ханів митрополитам та ярлики ханів венеційським купцям [8; 7]. Жодної історичної хроніки Улусу Джучі поки що не виявлено. Для відтворення історії цієї держави дослідники вимушені користуватися хроніками істориків держав- правонаступниць Улусу Джучі – Кримського ханства, Касимівського ханства, держав Шейбанідів, казахських ханств [15; 14; 2; 1; 30; 29]. При цьому варто врахувати, що відсоток осілого населення у

Волзькій Булгарії й Улусі Джучі був більшим, ніж у кімаків. Ворожнеча між кипчацькими ханствами та племенами не сприяла збереженню писемної традиції. XI ст. було часом нестабільності в степах. Та й перша половина XIII ст. також не особливо сприяла розвитку історіографії в кипчаків [33, р.29–30; 28, с.540–541; 20].

Надписи на пергаменті зберігаються значно гірше, ніж надписи на каменях, оскільки для їхнього збереження необхідні особливі умови. Забезпечити наявність бібліотек кочові володарі не могли. За умов політичної нестабільності надійніше було передавати інформацію усно, у формі пісень. Цей факт зафіксував галицько-волинський літописець в оповіді про Отрока [16, с.716].

Образ кипчаків був не лише негативним. Симпатія до них простежується у двох розповідях Галицько-Волинського літопису. Ці два оповідання мали степове походження й були вмонтовані в літописи. У розповіді про Атрака (Отрока) відмічалися патріотизм цього вождя та існування поняття Батьківщина для кочівників. За свідченнями літописця, дядько Отрока Сирчан відправив до Грузії до Отрока гудця Оре (Ора). Цей співак-кобизчі виконував для Отрока кипчацькі героїчні пісні-дастани й привіз для кипчацького вождя евшан-зілля. Отрок вимовив слова, що краще вмерти на своїй землі, ніж на чужині жити та бути відомим. Кончак зображений у вигляді богатиря, котрий міг своїм казаном вичерпати річку Сулу. Руси поважали силу кочівників. Розповідь була пронизана сентиментальністю та відображала романтизм кипчацького епосу. У Галицько-Волинському літописі зафіксована степова генеалогія – шеджере. Походження Юрія Кончаковича пов'язано з Шаруканом, котрий був його прадідом. Для Кончака Шарукан був дідом, а для Отрока – батьком [16, с.715–717].

У більш ранній час була записана оповідь про Боняка й Алтун-опу. Ця оповідь також нагадує тюркський дастан. Він описує битву на Вягрі поблизу Перемишля. Цікаво, що факт камлання Боняка до вовків не зустрів осуду в літописах. Це підтверджує степове походження розповіді. Для слов'ян-християн вовк був хтонічною твариною як і галка, з якою порівняли угорців. Алтун-опу, Боняка та інших кипчацьких вождів порівняли із соколами, образ цього птаха був позитивним і символом відваги. Він мав для них такий самий символізм, як і птах Турул для угорців. Разом з тим образ сокола також високо цінувався кипчаками й загалом тюркськими кочівниками [16, с.245–246; 24, с.214–215, 217–220].

Згадки про походження й історію кипчаків, окрім літописців, зафіксували арабські хроністи. Ібн-Халдун та Ан-Нувайрі записали етноніми кипчаків, а також степову розповідь про війну між племенами дурут і токсоба. Ця розповідь має відбиток тюркського епосу. Аккубуль та Котян представлені як епічні герої. Син Котяня Мангуш загинув під час полювання на землях, де знаходився Аккубуль. Далі почалася війна між племенами дурут і токсоба. Вождь племені дурут Котян завдав поразки токсоба і ті звернулися за допомогою до монголів. Тільки завдяки монголам токсоба перемогли Котяня. У кипчацьких степах не було пам'ятників з тюркською рунікою, яка б відкрила для нас світ, схожий з тим, що описали орхонсько-енісейські тюркські надписи. Розповіді тюркських каганів, як правило, також мають епічний характер. У хроніці Тахіра ал-Марвазі збереглася пам'ять про розселення кипчаків. У цій хроніці вказано, що кай потіснили кунів, куні потіснили шари, а шари прийшли в землі печенігів. Марвазі зберіг пам'ять про період розселення кипчаків. Зважаючи на те, що один із кунів – Екінчі б. Кочкар був хорезмшахом, то розповідь про переселення кипчаків мала бути зафіксована Марвазі зі слів кунів, які служили хорезмшахам [28, с.541–542; 34, р.235–245].

Історична традиція в тюрків збереглась у формі епічних переказів. Переважно героями цих оповідей ставали епічні герої – Алпамиш, Кобланди-Батир, Манас. Тюркські епоси зберегли лише фрагменти кипчацького епосу. У “Родоводі Туркмен” згадано про Кипчака як про прийомного сина Огуза. Хівінський історик передав переказ про трьохсотлітнє панування кипчаків на просторах Тану (Дону) та Ітіля (Волги) [2].

В “Огуз-наме” згадки про Кипчака ще більш фрагментарні. Там він згаданий як прийомний син Огуза [25]. М.Ф.Кірзіоглу вважає, що головними ворогами кипчаків були огузи. Кипчаки через Кара-Дербент здійснювали напади на столичні міста Агджа-Калак і Сюрмелі. Очолював їх Аладжа Атли Шевкал-і Мелік. Праве крило його війська очолювали Богачук-Мелік і Кара-Токан-Мелік. Їхніми супротивниками були беглербег Огуз-хана Олаш-оглу Салвур-Казан-хан, у правому крилі Делю-Тондар з Таш-Огуза, у лівому крилі Кара-будак Кара-Конак-оглу з Іч-Огуза. Ці свідчення були запозичені турецьким дослідником з “Книги мого діда Коркута” [3; 32, s.11–12, 70–71].

Мусліхитін Ларі та Мюнеджімбаши переповідали фольклорну версію розселення кипчаків. Так, за їхніми даними, за часів Кара-хана кипчаки переселилися до Криму. Весь степ підпав під їхню владу й став називатися Дашт-і Кипчак. Кипчаки тоді ж зайняли Баб уль-Абваб, що знаходився в Джерел-і Конук і з того часу він звався Тюрк капусу (Ворота Тюрк). Охоронцями цих воріт стали канкли. Каді Бейзаві згадував, що дербентські кипчаки служили шаху. За часів шаха Нуширвана Кипчак-Мелік займав одне з чотирьох крісел коло шахського престолу [3; 32, s.10–11]. Звичайно, в епосі є багато невідповідностей реальній історії. Проте такі неточності й властиві епічним пісням.

На жаль, історія не донесла до нас оповідей про епічних кипчацьких богатирів. Про те, яку форму мала історична пам'ять, ми знаємо завдяки даним літописів і досліджень. Під час зупинок і самого кочування кипчаки любили розважатися піснями. Одним з таких піснярів був Оре (Ор) [16, с.716]. У кипчаків існувало два види музичних інструментів. Один з них був схожий на гуслі, а другий був смичковим. У кочівників він називався кобиз [14, с.281–283]. Відомо, що в степах України поблизу села Кірово Бериславського району Херсонської області було знайдено кипчацький кобиз. Такі музичні інструменти знаходили на археологічних пам'ятниках, які датуються XI–XV ст. Кобизчі мали особливий статус у кипчацькому суспільстві. Музичний дар Оре був близький до легендарного Коркута, оспіваного в огузькому епосі “Кітаб-і Деде Коркут”. За переконаннями кочівників, музикант був людиною такого ж суспільного стану, що й кам (шаман). Легендарний Коркут був ясновидцем, камом, знахарем, винахідником кобиза. Кобизчі та їхні послідовники виконували роль бакси (відьмаків), знахарів, ясновидців, наставників і вихователів. Вони берегли колективну історичну пам'ять, тобто в піснях передавали історичне минуле народу у формі епічних розповідей (дастанів). Поховання кобизчів не було ні багатим, ні бідним. Музиканти мали особливий статус. У похованні були знайдені сані, сагайдак із стрілами, дерев'яне блюдо, а також музичний інструмент. Традиція смичкових інструментів прийшла в Європу із Центральної Азії. В Європі схожими на кобиз були музичні інструменти ребек, фідула, фідель. Від кобиза походив український інструмент кобза [5, с.40–50; 6, с.231–250].

У той самий час не можна сказати, що писемність у кипчаків зовсім зникла. П.Голден вважав інформацію про поховання знатного кипчака важливим свідченням грамотності в кипчаків, яка звичайно мала бути привілеєм знаті як і всюди в тогочасному світі. До того ж, як ми переконалися, наявність писемності могла служити певній меті, а саме – написанню листа, що мав супроводжувати небіжчика в потойбічний світ [12, с.118; 9, с.377–379; 10, с.137–139].

Щодо того, яка система писемності використовувалася кімаками та кипчаками, відомостей немає. Можна тільки припустити, що кипчаки цілком могли використовувати писемність сусідів, наприклад, арабографічну писемність у Центральній Азії або грецьку мову ромеїв у Східній Європі. На коштовному каптані, знайденому в похованні Чингульського хана, грецькими літерами було вишито ім'я Йона. Сам власник речі повинен був уміти читати, щоб мати можливість перевірити роботу майстра, який виготовив каптан [21; 22]. Історіографія навряд чи існувала в кипчацьких ханствах, проте аристократи мали володіти елементарними навичками писемності. Однак писемність не завжди є ознакою державності. Так, у давніх лівійців (предків берберів) і давніх гер-

манців існували власні системи писемності (лівійське письмо та германська рунічна писемність), але держави в європейському розумінні в них не було. Це були лише племінні союзи, які сучасні історичні соціальні антропологи назвали б вождівствами [19; 26].

Що ж до “Кодекс Куманікус”, то ця писемна пам’ятка була написана не самими кипчаками. Її написали європейцям для подорожей, місіонерства й торгівлі. “Кодекс Куманікус” складався з “Книги місіонера” і “Книги перекладача”. “Книга перекладача” була призначена для торгівлі й підготовлена в Солхаті італійськими комерсантами. “Книгу місіонера” створили церковники для проповідей серед кипчаків. У “Кодекс Куманікус” було використано поволзьке тюркі (тюркську мову кипчацьких степів), перську та латинську мови. Збереглося дві копії цього документа. Одна з них датована 1303 р., а друга 1330 р. У цьому словнику також містилися кипчацькі загадки, котрі є важливі для вивчення тюркського фольклору. П.Голден виокремив зі слів словника записи з руської, арабської, монгольської, грецької, єврейської, сирійської мов. У мусульманському світі існували аналоги “Кодекс Куманікус”. Це були арабо-кипчацькі словники XIII–XIV ст. “Kitab al-Idrak li’l-Lisan al-Atrak” (написаний Абу-Хайаном), “Kitab Majmu‘ Tarjuman Turki wa ‘Ajami wa Mugali wa Farsi”, “Kitab Bulgat al-Mustaq fi Lugat at-Turk wa’l-Qifjaq” (написаний Джалал ад-Діном Абу Мухаммедом Абдаллахом ат-Туркі), “At-Tuhfah az-Zakiyyah fi’l-lugat at-Turkiyyah”, “al-Qawanun al-Kulliyyah li-Dabt al-Lugat at-Turkiyyah”. Також до цього переліку необхідно додати шестимовний “Rasulid Hexaglot”. Усі ці словники мали навчити європейців та арабів спілкуватися з кипчаками. Імовірно, арабо-тюркські словники використовували й мамлюки, для того щоб взаємодіяти зі своїми підданими. Арабо-тюркські словники можуть слугувати джерелом для реконструкції куманської мови, оскільки кипчацькі мамлюки протягом тривалого часу не асимілювалися серед оточення. У словнику Абу-Хайана навіть були згадані кипчацькі племена. Стосовно “Кодекс Куманікус”, то Я.Дашкевич вважав, що ця писемна пам’ятка належить до кримськотатарської, а не до кипчацької мови. Дійсно, “Кодекс Куманікус”, створений після монгольських завоювань, навряд чи відбивав усі реалії кипчацької мови XI–XIII ст. А.Габайн пропонувала вважати мову цієї пам’ятки давньотатарською. Кипчацька мова мала більше зберегтись у діаспорі (мамлюцькому Єгипті), ніж на батьківщині, де в мову кипчаків увійшли численні записи [27, с.481–498; 31].

Отже, ми дійшли таких висновків: деякі кипчаки були письменними. Це були, головним чином, аристократи. Грамотність їм була необхідна для того, щоб замовляти престижні товари та перевіряти роботу ремісників. Оточення ханів повинно було знати ази грамотності, щоб підготувати листа, котрий клали до померлого правителя. Кипчаки передавали інформацію усно, у вигляді пісень і переказів. Власне в цій формі й збереглась їхня історична пам’ять. Кипчаки не фіксували записи рунікою на каменях, унаслідок чого їхня література не дійшла до нас. Для письма на пергаменті, імовірно, застосовувалися системи писемності сусідів (давньоруська кирилиця, грецька візантійська та мусульманська арабографічна писемність). Для практичних потреб використовували “Кодекс Куманікус” та арабо-тюркські словники. Мова кипчаків тривалий час не фіксувалася в писемних джерелах. Кипчацький епос зберігся уривками в тюркських епосах, в арабських і турецьких хроніках та в розповідях у Галицько-Волинському літописі. Передавали епічні перекази кипчацькі музики – кобизчі, які виконували їх як епічні пісні про героїв.

1. Абу-л-Гази 1768 – Родословная история о татарах переведенная на французский язык с рукописная татарской книги, сочинения Абулгачи Баядур-хана и дополненная великим числом примечаний достоверных и любопытственных о прямом нынешнем состоянии Северных Азии с потребными географическими ландкартами, а французского на российский в Академии наук / Абу-л-Гази. – С. Пб. : Изд-во при Императорской академии наук, 1768. – Т. 1. – 483 с.
2. Абу-л-Гази 1958 – Кононов А. Н. Родословная туркмен: сочинение Абу-л-Гази, хана хивинского / А. Н. Кононов. – М. ; Л. : Изд-во Акад. наук СССР, Ленинградское отделение, 1958. – 193 с.

3. Алиев К. Кипчаки на Кавказе до и после нашей эры [Электронный ресурс] / К. Алиев. – Веб-сайт Кумыкский мир. – Режим доступа : <http://kumukia.ru/modules.php?name=Pages&pa=showpage&pid=9472>. – Назва з екрана.
4. Гарнати 1971 – Путешествие Абу Хамида ал-Гарнати в Восточную и Центральную Европу (1131–1153 гг.) [Электронный ресурс] / Публикация О. Г. Большакова и А. Л. Монгайта. – М. : Восточная л-ра, 1971. – 135 с. – Веб-сайт Восточная литература. – Режим доступа : <http://www.vostlit.info/Texts/rus4/Garnati/frame1.htm>
<http://www.vostlit.info/Texts/rus4/Garnati/frame2.htm>
<http://www.vostlit.info/Texts/rus4/Garnati/framepos1.htm>. – Назва з екрана.
5. Гершкович Я. П. Спадщина Коркута в половецькому середовищі Північного Причорномор'я / Я. П. Гершкович // Археологія / голов. ред П. П. Толочко ; Ін-т археології НАН України. – К. : Ін-т археології НАН України, 2011. – № 1. – С. 40–50.
6. Гершкович Я. П. Половецкий кобызчи / Я. П. Гершкович // Степи Европы в эпоху Средневековья / глав. ред. А. В. Евлевский. – Донецк : Донец. нац. ун-т, 2012. – Т. 11 : Золотоордынское время. – С. 231–250.
7. Григорьев А. П. Сборник ханских ярлыков русским митрополитам: источниковедческий анализ золотоордынских документов / А. П. Григорьев. – С. Пб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2004. – 276 с.
8. Григорьев А. П. Коллекция золотоордынских документов XIV века из Венеции: источниковедческое исследование / А. П. Григорьев, В. П. Григорьев. – С. Пб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2002. – 276 с.
9. Гугуев Ю. К. Половецкий пассаж Жана де Жуанвиля / Ю. К. Гугуев // Жан де Жуанвиль. Книга благочестивых речений и добрых деяний нашего святого короля Людовика ; пер. с старофр. Г. Ф. Цыбулько ; под ред. А. Ю. Карачинского ; науч. ред. Ю. П. Калинин. – С. Пб. : Евразия, 2007. – С. 369–384.
10. Гугуев Ю. К. Рассказ Жана де Жуанвиля о похоронах знатного кумана / Ю. К. Гугуев // Тюркологический сборник. – 2007–2008. История и культура тюркских народов России и сопредельных стран / [редкол. С. Г. Кляшторный и др.]. – М. : Восточная л-ра, 2009. – С. 124–145.
11. Давлештин Г. М. Сведения об ученых и писателях, вышедших из Волжской Булгарии [Электронный ресурс] / Давлештин Г. М. // Волжская Булгария: духовная культура (домонгольский период, X – начало XIII в.) / Г. М. Давлештин. – Казань : Татарское книжное изд-во, 1990. – 192 с. – Веб-сторінка Vassil Karlukovski Page. – Режим доступа : http://www.kroraina.com/fadlan/v_bulgars.html. – Назва з екрана.
12. Жан де Жуанвиль. Книга благочестивых речений и добрых деяний нашего святого короля Людовика / Жан де Жуанвиль ; пер. с старофр. Г. Ф. Цыбулько ; под ред. А. Ю. Карачинского ; науч. ред. Ю. П. Калинин. – С. Пб. : Евразия, 2007. – 400 с.
13. Зайцев И. Крымская историографическая традиция XV–XIX вв.: пути развития. Рукописи, тексты, источники / Зайцев И. В. – М. : Восточная л-ра, 2009. – 304 с.
14. Євдокимов Г. Л. “...Співай же йому пісні половецькі” (Літопис Нестора) / Г. Л. Євдокимов // Золото степу / за ред. П. П. Толочка. – К. ; Шлезвіг : Ін-т археології АН УРСР, Іст. музей, 1991. – С. 281–283.
15. Иванич М. “Дафтар-и Чингиз-наме” как источник по истории кочевых обществ / М. Иванич // Источниковедение истории Улуса Джучи. От Калки до Астрахани 1223–1556 / [ред. совет М. А. Усманов (отв. ред. А. А. Арсланова (отв. секр.) и др.]. – Казань : Ин-т ист. им. Ш. Марджани АН РТ, 2001. – С. 314–328.
16. Ипатьевская летопись (Воспроизведение текста издания 1908 г.) // Полное собрание русских летописей. – М. : Восточная л-ра, 1962. – Т. 2. – XVI, 938, 87, IV с.
17. Камболов Т. Т. Зеленчукская надпись [Электронный ресурс] / Т. Т. Камболов // Очерк истории осетинского языка. – Владикавказ : Изд-во Ир, 2007. – Веб-сайт Alanica. Режим доступа : <http://www.alanica.ru/alanic-language/13-alanian-language/4-zelenchuksk-inscription>. – Назва з екрана.
18. Кумеков Б. Е. О древнетюркских государственных традициях в Кимакском каганате и Кипчакском ханстве / Б. Е. Кумеков // Известия Национальной академии наук Республики Казахстан. – Алматы : Гылым, 2003. – № 1 (239). – Январь – февраль. – С. 74–77.
19. Ливийские письма [Электронный ресурс]. – Веб-сайт Rbardalzo. – Режим доступа : <http://www.rbardalzo.narod.ru/4/liv.html>. – Назва з екрана.
20. Маркварт И. О происхождении народа куманов [Электронный ресурс] / И. Маркварт ; пер. А. Немировой. Электронная версия 2002 года. Веб-сайт Великая Степь. – Режим доступа : <http://steppe-arch.konvent.ru/books/markvart1-00.shtml>. – Назва з екрана.
21. Отрощенко В. В. Половецкий комплекс Чингульского кургану / В. В. Отрощенко, Ю. Я. Рассамкин // Археологія / Ін-т археології АН УРСР. – К. : Ін-т археології АН УРСР, 1986. – Вип. 53. – С. 15–36.
22. Отрощенко В. В. Половецкий хан з Чингульского кургану / В. В. Отрощенко, Ю. Я. Рассамкин // Золото степу / за ред. П. П. Толочка. – К. ; Шлезвіг : Ін-т археології АН УРСР, Іст. музей, 1991. – С. 269–271.

23. Прицак О. Хазарско-еврейские документы X века / О. Прицак, Н. Голб ; [науч. ред., послесл. и коммент. В. Я. Петрухина]. – 2-е изд., исправ. и допол. – М. ; Иерусалим : Мосты Культуры – Гешарим, 2003. – 240 с.
24. Пузанов В. Славяне и финно-угры: отражение иерархий социальных статусов в Повести Временных Лет / В. Пузанов // Українсько-угорські етюди / відп. ред. Л. В. Войтович. – Львів : НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, 2012. – Вип. 2. – С. 201–222.
25. Рашид ад-Дин. Огуз-наме [Електронний ресурс] / Рашид ад-Дин ; пер. Р. М. Шукюровой. – Баку : Элм, 1987. – 128 с. – Веб-сайт Восточная литература. – Режим доступу : <http://www.vostlit.info/Texts/rus2/Rasiddaddin/frameText1.htm>. – Назва з екрана.
26. Соловьёва Л. Н. Древние германцы и их письменность [Електронний ресурс] / Л. Н. Соловьёва // Введение в германскую филологию. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – Веб-сайт Norgoen Dyrđ. – Режим доступу : <http://norse.ulver.com/articles/solovyeva.html#3.2>. – Назва з екрана.
27. Стоянов В. Codex Cumanicus. История изучения / В. Стоянов // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврики ; ред.-сост. А. И. Айбабин, В. Н. Зинько. – Симферополь : Крым. отделение Ин-та востоковедения им. А. Е. Крымского НАН Украины, Центр археол. исследований, 2003. – Вып. X. – С. 481–505.
28. Тизенгаузен В. Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды / В. Г. Тизенгаузен. – С. ПБ. : Издано на иждивении С. Г. Строганова, 1884. – Т. I : Извлечения из сочинений арабских. – XVI, 563, [1] с.
29. Усманов М. А. Татарские исторические источники XVII–XVIII вв. / М. А. Усманов. – Казань : Изд-во Казан. гос. ун-та, 1972. – 223 с.
30. Утемиш-Хаджи. Чингиз-наме [Електронний ресурс] / Утемиш-Хаджи ; пер. В. П. Юдин. – Алматы : Гылым, 1992. – 247 с. + 24 л. факсимиле. – Веб-сайт Восточная литература. – Режим доступу : <http://www.vostlit.info/Texts/rus6/Chengiz-name/frameText.htm>. – Назва з екрана.
31. Golden P. B. The Codex Cumanicus [Електронний ресурс] / P. B. Golden // Central Asian Monuments / Н. В. Paksoy. Istanbul: Isis Press, 1992. – Веб-сайт Angelfire. – Веб-сайт Eurasia Research Centre. – Режим доступу : <http://www.angelfire.com/on/paksoy/2CUMANIC.html> ; <http://eurasia-research.com/crc/002cam.htm>. – Назва з екрана.
32. Kırzioğlu M. Fahrettin. Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar İlk Kıpçaklar, (M.Ö. VIII – M.S. VI. yüzyıl) ve Son Kıpçaklar (1118–1195) ile Ortodoks Kıpçak Atabekler Hükümeti (1267–1578) Ahıska Çıldır Eyaleti Tarihinden / M. Fahrettin Kırzioğlu. – Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992. – XXIII+278 s.+4 s.
33. Minorsky V. Sharaf al-Zaman Tahir Marvazi on China, the Turks and India / V. Minorsky. – London : Royal Asiatic Society, 1942. – 170 p.
34. Kovács Sz. Ekinči b. Kočkar, a qunok es polovecek / Sz. Kovács // Fons, škepsis, lex : Ünnepi tanulmányok a 70 esztendőš Makk Ferenc tiszteletére / szerk. Almási Tibor, Révész Éva, Szabados György. – Szeged : Szegedi Középkorász Műhely, 2010. – Old. 235–245.

Статья посвящена исследованию грамотности и исторической памяти у кыпчаков. Историческая память кыпчаков существовала в форме эпических песен (дастанов). Некоторые из них сохранились в адаптированной форме в арабских и турецких хрониках, а также в славянских летописях. В Ипатьевской летописи сохранилось кыпчакское шеджере Шаруканидов (родословие). Для письменности кыпчаки использовали письменные системы своих соседей (арабицу, кириллицу и греческое письмо). Кыпчакские аристократы владели азами грамотности. У кыпчаков не было только своей собственной системы письменности.

Ключевые слова: кыпчаки, историческая память, письменность, грамотность, шеджере, дастан.

This paper is devoted to the study of literacy and historical memory Qipchaqs. Historical memory of Qipchaqs existed in the form of epic songs (dastans). Some of them have survived in an adapted form in Arabic and Turkish chronicles, as well as Slavic Letopisi. In chronicles been preserved Qipchaq shejere of Sharukanids (genealogy). Qipchaqs used for writing the Arabic, the Cyryllitsa and the Greek scripts. Qipchaqs aristocrats had the basics of literacy. Kipchaks was not only their own writing system (Turkic Runic Script).

Keywords: Qipchaqs, historical memory, writing, literacy, shejere, dastan.